

EPISTEMOLOŠKA OSNOVA KVALITATIVNEGA PRISTOPA K SOCIALNEMU DELU

Aleksandar Halmi

Temeljno raziskovanje v socialnem delu je razlikovanje med uporabo kvantitativnih in kvalitativnih raziskovalnih metod. Ta dva metodološka pristopa uporabljata naša stroka že vso svojo zgodovino. Ni pa med nami soglasja o natančnih razlikah in podobnostih med kvantitativnimi in kvalitativnimi raziskovalnimi metodami (Dabb, 1982). Večini med nami se zde kvantitativne metode bolj spoštovanja vredne in bližje običajnemu pojmovanju znanosti (Epstein, 1988). Vendar pa so zaradi takega poudarjanja kvantitativnega pristopa nekateri socialni delavci začeli zagovarjati širšo uporabo kvalitativnih pristopov in se osredotočajo na nasprotujoče si vidike obeh metod (Wood, 1982). Pri tem ustvarjajo vtis, da je izbira med njima politične narave in da se morajo socialni delavci odločiti in razglasiti, na kateri strani so (DeMaria, 1981).

1. Epistemološko poreklo

V najširšem pomenu je epistemologija spoznavna teorija. Kvantitativne metode imajo epistemološke korenine v logičnem pozitivizmu (Comte, Saint-Simon, Durkheim itd.). Tem filozofskim usmeritvam je skupno, da prenašajo logiko in načela merjenja iz naravoslovnih ved v družboslovne. Končni smoter takega raziskovanja je ugotavljanje splošnih zakonitosti družbenega vedenja analognih zakonitostim v naravoslovju. Kvalitativne raziskovalne metode predpostavljajo, da se subjektivne dimenzije človeškega izkustva neprestano spreminjajo in jih ni mogoče proučevati z uporabo načel kvantitativnih raziskovalnih metodologij. Ti dve metodi obstajata druga ob drugi od začetkov sodobnega družboslovja.

Ko skuša pojasniti posebnosti teh dveh metodoloških pristopov, poudarja Bettelheim (1982) delitev spoznavanja na "hermenevtično-duhovno in pozitivistično-pragmatično spoznavanje". Obe disciplini se imenujeta Wissenschaften (znanosti) in se ju sprejema kot enako legitimni. To so Naturwissenschaften (naravoslovne vede) in Geisteswissenschaften (duhovne vede). Te discipline predstavljajo popolnoma različna pristopa k razumevanju sveta. Kljub razlikam sta obe metodi smotni, sistematični in empirični. Sta enako pomembna pristopa pri ustvarjanju znanja o socialnem delu. Namen tega prispevka torej ni razglašati, da je kvalitativni pristop pri preučevanju

družbenih pojavov edino pravilen; nasprotno, avtor sodi, da dobro raziskovanje vključuje obe metodi analize, kvantitativno in kvalitativno.

2. Kvalitativni pristop - nova metodološka paradigma

V svoji razpravi z naslovom "Epistemološka osnova kvalitativnega pristopa v socialnem delu" začenjam s splošno in ustaljeno domnevo, da znanost socialnega dela implicira popolnoma drugačen tip metodologije kot druge družbene vede.

Z drugimi besedami: sodobne raziskave na področju socialnega dela, naj bodo logične, epistemološke, metodološke ali čisto empirične, so v glavnem pozitivistične in funkcionalistične. Pod temi pogoji moramo zastaviti osnovno vprašanje o predpostavkah socialnega dela kot avtentične humanistične discipline.

Dobro znano je dejstvo, da ima socialno delo tako kot vsaka druga znanost poleg drugih funkcij dve glavni funkciji: inovativno in kontrolno. Kadar socialno delo ideološko neobremenjeno preverja resnične okoliščine življenja ljudi, tako da se odkrijejo vse poglobitve značilnosti te realnosti, tedaj deluje socialno delo inovativno in služi resnici in družbenemu napredku. Žal pa se lahko socialno delo uporablja kot sredstvo kontrole in varovanja družbenega *status quo*. To lahko dosega na različne načine, celo tako, da poudarja "znanstveno nevtralnost", ki je glavna značilnost logičnega pozitivizma.

Sedaj prihajam k prvemu ključnemu vprašanju svoje razprave, ki izraža prizadevanje po vzpostavitvi metodologije, ki bo kritična do same sebe, do načel, na katerih temelji, in do kanonov, ki jih predstavlja. Z drugimi besedami, najpomembnejše pri tem je, da je znanost o socialnem delu vodilna sila družbenega napredka; ukvarjanje z njo zahteva pogum, da podvržemo raziskovanju svoje osebne domneve. V skladu s tem mora kritična in dialektična znanost o socialnem delu temeljiti na novih filozofskih, metodoloških, in etičnih osnovah. Glavni smoter raziskovanja v socialnem delu ni ustvarjanje znanosti zaradi znanosti ampak razvijanje zavestne dejavnosti, ki spreminja človeka z njegovimi številnimi dimenzijami ter ustvarja njegove odnose z drugimi ljudmi in drugimi skupnostmi.

Tako smo se približali jedru problema: kako uresničiti strategijo delovanja, strategijo, ki bo privedla do sprememb v družbenih situacijah in kakšno vlogo bo v njenem okviru odigrala znanost nasploh. Z drugimi besedami: gre za praktično aplikacijo znanstvenih dosežkov, aplikacijo, s

pomočjo katere postane socialno delo aplikativna družboslovna disciplina. Taka usmeritev naznačuje drugačno raziskovalno strategijo, tako da so predstavniki kvalitativne metodologije iznašli novo vrsto raziskovanja, ki se imenuje *akcijsko raziskovanje* (Lewin, 1938; Moser, 1975; Adam, 1980).

Protagonisti te "nove" metodologije se ne zadovoljujejo samo z deskriptivno vlogo znanosti, ampak skušajo najti rešitve, ki bi omogočile družbenim vedam na splošno, posebno pa še socialnemu delu, da bi dosegli sodobno raven zavesti in doumeli pogloblitve probleme človekovega obstoja.

V vsakem primeru imamo tu v mislih *kvalitativni pristop*, za katerega je značilno: da nima posebnih tem raziskav, da nima posebnih metodoloških postopkov, da je usmerjeno nepragmatično; z drugimi besedami: pogloblitvi smoter je bolje spoznati socialne probleme, tako da bi bili družbeni problemi lahko bolj specifični in učinkoviti. Nova generacija raziskovalcev je sprejela novo metodološko paradigmo, katere smoter ni čaščenje znanosti ampak skrb za ljudi.

3. Strateški elementi kvalitativne metodologije

Kvalitativni pristop potrebuje bolj učinkovito strategijo obravnavanja socialnih problemov, pri kateri bi se socialno-terapevtska in individualno-rehabilitacijska obravnava dopolnjevala z družbeno akcijo in družbenimi spremembami.

Seveda pa je to povezano z drugim problemom, namreč, kako uresničiti strategijo delovanja, ki bo vodilo do sprememb družbenega položaja posameznikov, skupin ali skupnosti, in kakšna je v tej situaciji vloga znanstvenega znanja nasploh in socialnega dela posebej. Z drugimi besedami: gre za vprašanje praktične uporabe znanstvenih spoznanj in za konstituiranje socialnega dela kot aplikativne družbene vede.

Taka usmeritev nakazuje drugačno raziskovalno strategijo, tako da so predstavniki kvalitativne metodologije iznašli novo vrsto raziskovanja, to je *akcijsko raziskovanje* (Lewin, Moser, Haag in drugi). Po njegovem nazivu lahko sodimo, da se raziskovalci ne zadovoljujejo samo z ugotavljanjem in opisovanjem socialnih problemov, ampak jih skušajo rešiti z aktivnim sodelovanjem.

Osnovna načela akcijskega raziskovanja:

3.1. Akcijske raziskave so v prvi vrsti namenjene spreminjanju družbenih situacij, na drugem mestu pa preverjanju znanstvenih hipotez.

Tradicionalno raziskovanje ima samo spoznavne smotre, smoter akcijskega raziskovanja pa je sprememba situacije, ki jo raziskujemo. To pomeni, da raziskave ne moremo načrtovati; raziskava se konča šele tedaj, ko je situacija spremenjena. Logika raziskovanja je popolnoma odvisna od logike situacije. To med drugim pomeni, da raziskave ni mogoče končati v skladu z vnaprej izdelanim načrtom. Tu govorimo o posebni raziskovalni strategiji, za katero je značilno prizadevanje po spremembi socialne situacije posameznika ali skupine v skupnosti, po zadovoljitvi njihovih potreb, njihovem razvoju in humanizaciji.

Osnovni cilj akcijskih raziskav je, da se po deskriptivnem načrtu raziskave izdelata konstruktivni plan sprememb. Od deskriptivne in analitične metode preidemo k participativni in evalvacijski. Na ta način akcijske raziskave predstavljajo most med teorijo in prakso socialnega dela in na ta način postane teorija praksa, praksa socialnega dela pa teoretično reflektirana praksa. Če ni takega "transfera", se zniža raven znanja, praktično socialno delo pa postane del "mašinerije" socialnega varstva. Ta metodološki redukcionizem vpliva na to, da se socialno delo spremeni v varstvo obrobnih družbenih skupin, kar vodi do marginalizacije in stigmatizacije ljudi v skupnosti. V tem primeru pa socialno delo postane marginalna znanost.

3.2. Pri akcijskem raziskovanju problema ne izberemo, ampak ga odkrijemo

To navaja znanstvenik Gilli v svoji dobro znani knjigi "Kako raziskovati". To pomeni, da izbor problema raziskave ni indiferentno dejanje, ampak je odkrivanje problema zelo pomembno. To pomeni, da socialni delavec, ki se ukvarja s socialnimi problemi v skupnosti ni "zunaj bitke", ker bi bilo nelogično in nemogoče, da bi bil zunaj problema lokalne skupnosti. Kadar socialni delavec sodeluje pri raziskovanju in skuša spremeniti sedanjo situacijo, mora sprejeti dejstvo, da problema raziskave ni mogoče izbrati, ampak ga je treba odkriti. To je ena najboljčutljivejših faz akcijskega raziskovanja, faza, za katero bi morali razviti logiko in občutljivo metodologijo.

Socialni delavec lahko odkrije problem, kadar je v posebni situaciji. Samo tedaj lahko pride do pravega znanja, ki mu pomaga uresničiti razvoj

dane situacije (Gilli, 1978). Ne prizadeva si le, da bi ustvaril zgolj opisno sliko, v kateri imajo vsi elementi isto vrednost, ampak sliko, v kateri vsi elementi težijo dinamično k isti "stresni točki". Ravno ta "stresna točka" je osrednji problem vse raziskovalne aktivnosti.

3.3. Pri akcijskih raziskavah se načelo vrednotne nevtralnosti nadomesti z aktivnim sodelovanjem

Akcijske raziskave so dopolnile radikalne (marksistične) teoretične kritike funkcionalističnega pozitivizma v družboslovju sploh, posebno pa še v socialnem delu, ki naj bi zavzelo aktivno in nepopustljivo stališče do tako imenovane "vrednotne nevtralnosti" in do akademskega razumevanja "čiste" znanosti. V nasprotju s tradicionalno "funkcionalistično" metodiko je treba vzpostaviti novo radikalno obliko metodologije in jo definirati kot "angažirano metodologijo", ki problematizira možnosti nadaljnega obstoja nevtralnega družboslovja.

Ta postulat lahko podpremo z naslednjimi dejstvi:

a) Socialno delo kot znanost ima svojo neogibno ideološko osnovo in ne more biti "nevtralno", izločeno iz družbenih razredov ali celo nad njimi. Socialno delo je agens družbenih sprememb in ne moremo ga povezovati s solidarnostjo do tistih, "ki so bogati, ki imajo" proti tistim, "ki nimajo, ki so revni", s solidarnostjo do tistih, "ki morejo", proti tistim, "ki ne morejo". Njegova dejavnost mora biti ustvarjalna in mora odpirati možnosti za premagovanje alienacije in zaprtosti.

b) Mnenje, da je znanost "vrednotno nevtralna", je v socialnem delu čisti absurd. Vrednot ne moremo izključiti iz znanosti (kot je storil Weber v svoji idealnotipski metodologiji), ker lahko pravo naravo znanstvenega spoznavanja presojava le na osnovi rezultatov raziskovanja teh vrednot. Ko z znanstvenim raziskovanjem odkrivamo nove vrednote, tedaj vodijo znanost teoretični kriteriji in ne vrednotni kriteriji. Trditev, da je kaka misel resnična, čim bolj je oddaljena od potreb in interesov ljudi, je - izraženo v hegeljanski maniri - pravo obrekovanje resnice. Znanstveno spoznavanje o socialnem delu ne more in ne sme biti nevtralno.

Socialno delo bo zelo verjetno postalo osnovni opornik vzdrževanja in dehumanizacije družbenega sistema, če ne bo razvilo občutka za potrebe

ljudi.

3.4. V akcijskem raziskovanju se spremeni pozicija raziskovalca - ananstveno objektivnost nadomesti njeno nasprotje

Praktična in teoretična načela akcijskega raziskovanja zahtevajo od socialnega delavca, da opusti distanco od "objekta" raziskave in da popolnoma zavestno vpliva na dogodke, tako da raziskuje participativno in da aktivno posega v dogajanje (Moser, 1977).

Z drugimi besedami, akcijske raziskave so odgovor na problem, do katerega pride zaradi razlike med praktičnimi cilji družbene akcije in represivno naravo pozitivistične metodologije in teorije. Ta postulat nas vodi do osrednjega vprašanja akcijske metodologije, kar še posebej poudarja položaj raziskovalca in spreminja objektivnost v njeno nasprotje. To načelo je kopernikanski obrat v metodologiji družbenih ved in pomeni dekonstrukcijo klasičnega odnosa "subjekt-objekt". V tem rekonstruiranem odnosu postane objekt raziskovanja skupaj z raziskovalcem udeleženec v raziskovanem procesu. V tem trenutku postane raziskovalni proces proces emancipacije "objekta" raziskave v subjekt in raziskovalec lahko interpretira svet iz perspektive nekdanjega objekta.

Ta pristop pomeni demokratizacijo raziskovalnih odnosov. Cilj takih akcij je odkriti vzajemno interpretacijo problema in možnosti za njegovo rešitev. To instanco imenuje Moser (1977) "diskurz", kar pomeni, da predstavlja situacija, v kateri je omogočena enakopravna komunikacija in kooperacija, začetek deobjektivizacije. V odnosu do drugih aplikativnih postopkov je opustitev objektivizacije specifična karakteristika akcijskega raziskovanja.

3.5. Pri akcijskem raziskovanju se gleda na raziskovano situacijo kot na celoto

V skladu s tem postulatoma so akcijske raziskave specifičen odgovor na problem dialektične celote treh funkcionalnih ravni analize v procesu raziskovanja in evalvacije v socialnem delu (individualne, skupinske in institucionalne). Socialno delo se izvaja s pomočjo treh metod, ki so dialektično povezane. To so: delo s posameznikom, skupinsko delo in skupnostno delo. Te tri metode predstavljajo enoten in nedeljiv proces socialnega dela, ki se

izvaja z dejavnostmi v začetni, diagnostični, prognostični fazi, ter fazi realizacije in evalvacije. Funkcionalni in logični red dejavnosti teh faz je določen z epistemološkimi postopki na vseh treh ravneh analize. Akcijsko raziskovanje je integrativni in komunikativni pristop k metodologiji socialnega dela.

3.6. Akcijske raziskave v socialnem delu so odgovor na problem uporabe raziskav v praksi in poudarjajo pomen teorije v empiričnih raziskavah.

Ta sklep nas vodi k procesu permanentne interakcije med akcijskimi raziskavami in teorijo socialnega dela. Ta je seveda odvisna od razvoja, ki ga je dosegla veda o socialnem delu in od izobrazbe in usposobljenosti socialnih delavcev za izvajanje te vrste raziskav v skupnosti. Brez nje je socialno delo zgolj pragmatično "socialno varstvo", socialni delavci pa nimajo možnosti sodelovanja pri uvajanju sprememb in njihovi legalizaciji v pravnem sistemu.

Na koncu te razprave naj poudarimo, da akcijske raziskave kot specifična strategija kvalitativne metodologije niso nekaj manjvrednega v odnosu do fundamentalnih raziskav; nasprotno, so jim vsaj enakovredne, ali pa imajo celo spoznavne prednosti. Zaradi take usmeritve bo socialno delo postalo "prava" in ne le "pritlehna" veda; njena poglobljena značilnost pa je uporabnost.

Prevedel Blaž Mesec

Literatura:

FRANKO, A., *Kvalitativna metodologija in akcijsko raziskovanje v sociologiji*. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Zagreb.

DABBS, J. M., Making things visible. In J. Van Maanen, J. M. Dabbs, Jr., IN R. R. Faulkner (Eds.), *Varieties of qualitative research*, str. 97-123, Beverly Hills, CA: Sage

DeMARIA, W., *Empirism: An impoverished philosophy for social work research*, Australian Social Work 34, str. 3-8

EPSTEIN, I., Quantitative and qualitative methods. In R. M. Grinnell, Jr., *Social Work Research and Evaluation* (str. 185-197).

GILLI, A., *Kako se istražuje*. Biblioteka suvremena misao, Školska knjiga, Zagreb.

Lewin, K., *The field theory in social science*. Tavistock, London.

MOSER, H., *Methoden der Aktionsforschung*. Koesel Verlag, München.

WEINBACH, R. W., in GRINELL, R. M., Jr., *Statistics for social workers*. Long White Plains, NY.

Dr. Aleksandar Halmi je asistent v Raziskovalnem in izobraževalnem centru za socialno delo Pravne fakultete, Univerze v Zagrebu.